

Б.К.Адамбек

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті (E-mail: adambek@mail.ru)

Большевиктер басқарған Коминтерн және оның халықаралық аренадағы саясаты (1919–1943 жж.)

Мақалада 1917 жылы Қазан төңкерісінен кейін Ресейде саяси билікке келген большевиктердің III Коммунистік Интернационалды құрып, оны сол кездегі халықаралық аренадағы «дүниежүзілік революция штабына» айналдыру жолындағы әр түрлі әрекеттері кең түрде баяндалды. Осыған байланысты Коминтерннің көптеген елдерде коммунистік партияларды, жұмысшы және ұлт-азаттық қозғалыстарды қолдау арқылы, сол мемлекеттерге социалистік революцияны экспорттау саясаты, тыңнан кірістірілген көптеген құжаттар мен деректерге сүйеніп, тарихи объективизм негізінде жан-жақты көрсетілді.

Кілт сөздер: революция, интернационализм, большевик, көтеріліс, КСРО, халықаралық арена, кеңес, жұмысшы, коммунистік, насихат.

1919 жылдың 4 науырызында Мәскеуде өткен коммунистік және солшыл социалистік партиялар мен топтардың халықаралық конференциясы III Интернационалдың құрылуы туралы ресми түрде жариялады [1]. Коммунистік Интернационал деп аталған Халықаралық ұйымның пайда болуы, халықаралық жұмысшы қозғалысында жаңа тарихи кезең бастады. Шын мәнінде Коминтерн тарихы халықаралық жұмысшылар қозғалысының алғашқы кезеңінен басталды. Жаңа халықаралық ұйым бір кезде К.Маркс және Ф.Энгельс құрған жұмысшылардың халықаралық ұйымы — Коммунистер Одағы I Интернационал және II Интернационалдың мұрагері ретінде құрылды.

Жаңа ұйымның құрылу себептері де болды. 1914 жылы Бірінші дүниежүзілік соғыс басталғанда II Интернационал басшыларымен В.Ленин басқарған большевиктер партиясының араларында тактикалық және стратегиялық мәселелер бойынша келіспеушіліктер өзара дау-дамайға апарды. Большевиктер «II Интернационал көсемдерін» пролетарлық интернационализм принципінен бас тартып, оппортунистік жолға түсті» деп айыптады. Ал, II Интернационал басшылары большевиктерді «халықаралық социал-демократияның экстремистік бағыты» деп ашықтан-ашық сынға алды.

Бірақ, 1917 жылғы Қазан төңкерісінен кейін Ресейде билікке келіп, Кеңес мемлекетін құрған большевиктер енді өздерін халықаралық революциялық қозғалысты басқаратын күш ретінде көрсете бастады. Сондықтан Коммунистік Интернационал большевиктердің платформасында құрылды, ол туралы большевиктер партиясының көсемі, Кеңес үкіметінің басшысы В.Ленин: «Большевизм шын мәнінде пролетарлық және коммунистік қозғалысқа сүйенген, революциялық жаңа дәуірдің басталу тәжірибесін қолданып, III Интернационалдың идеялық және тактикалық негіздерін қалады», — деп көрсетті [2].

Әрине, 1917 ж. Қазан төңкерісінің жеңісі және Ресей территориясында бірінші социалистік мемлекеттің пайда болуы, халықаралық революциялық қозғалыстың қарқынды дамуына әкеп соқты және осы үрдісіне большевиктердің ықпалының күшеюіне толық жағдай жасады. Осы кезеңдегі халықаралық жұмысшы және көптеген елдердегі ұлт-азаттық қозғалыстар коммунистік идеяларды қабылдаған партиялар мен одақтардың пайда болуына зор ықпал жасады. 1918 жылы Германия, Австрия, Венгрия, Польша, Нидерланды және Финляндияда Коммунистік партиялар құрылды [3;569]. Большевиктердің революциялық-интернационалдық позициясын осы кезеңде Болгар жұмысшы социал-демократиялық (тесняктар), Аргентина Интернационалдық Социалистік, Швеция солшыл-демократиялық, Грекия жұмысшы партиялары және т.б. қолдап шықты [3,570]. 1918–1919 жж. Чехословакия, Румыния, Италия, Франция, Ұлыбритания, Дания, Швейцария, АҚШ, Канада, Бразилия, Қытай, Корея, Австралия, Оңтүстік Африка Одағында коммунистік топтар қалыптасты [4; 174].

Осыған байланысты, 1918–1919 жж. бірқатар елдерде революциялық және ұлт-азаттық қозғалыстар өрши түсті. Олардың ішінде ресей большевиктерінің түрткілеумен басталып, сәтсіз аяқталған Финляндия, Венгрия және Германиядағы революциялар, Кеңестік Ресейді қолдап, Англия, Чехословакия және Францияда болып өткен саяси стачкаларды атауға болады. Сонымен қатар Қытай,

Үндістан, Корея, Үндіқытай, Түркия, Иран, Египет және т.б. мемлекеттерде ұлт-азаттық қозғалыс кең етек алды [4; 175].

Аталып отырған жағдайды пайдаланып, В.И.Ленин өзінің «Американ жұмысшыларына хат», «Пролетарлық революция және ренегат Каутский», «Еуропа және Америка жұмысшыларына хат» деген еңбектерінде халықаралық жұмысшы және революциялық қозғалысты басқаратын жаңа III Интернационал құру туралы ұсыныстар жасады.

Халықаралық аренада және жалпы халықаралық революциялық қозғалыста большевиктердің ықпалының күшейіп бара жатқанын байқаған оншыл социал-демократияның лидерлері II Интернационалдың жұмысын қайта жандандыруға талпыныс жасады. 1919 ж. 3–10 ақпанында Бернде (Швейцария) олар ірі халықаралық конференция өткізді, оның жұмысына 26 елдің делегаттары қатысты, бірақ кейбір мемлекеттердің социалистері оған келмей қалды. Конференцияда «демократия және диктатура» деген баяндама жасаған III Интернационалдың басшыларының бірі, швед социал-демократиясының өкілі К.Брантинг: «Ресейдегі Қазан төңкерісін демократия принципіне жатпағандықтан осы, елдегі пролетариат диктатурасын жою керек», — деп тұжырым жасады. Осы позицияны Гендерсон, Каутский, Вандервель де және тағы басқа социал-демократияның көсемдері қолдап шықты [4; 175]. Берн конференциясы II Интернационалды қайта қалпына келтіру туралы шешім қабылдады, осыдан кейін сол жылы өткен Люцерн және 1920 жылы өткен Женева конференциясында II Интернационал басшылары социализмді орнату, жұмысшылар мүддесін қорғау, жалпы билік үшін күрес тек бейбіт түрде ғана жүргізілуі керек деген тактикалық және стратегиялық шешімдерін қабылдады [5; 28].

Бірақ демократиялық принциптерге сүйенген II Интернационалдың бұл шешімдерін төңкеріс арқылы Ресей сияқты алпауыт мемлекетте билікке келген большевиктер қабылдаудан бас тартып Ф.Энгельстің мұрагерлерін «пролетарлық интернационализмнен бас тарқан революциялық қозғалыстағы оппортунистер» деп көрсетіп, өздерінің жаңа халықаралық ұйым құру жұмыстарын қарқынды жүргізе бастады [6].

Большевиктердің бұл қадамдары олардың II Интернационалмен саяси-идеологиялық қатынастарын тоқтатуға бағытталған жол болды. К.Маркс пен Ф.Энгельстен кейін халықаралық революциялық қозғалыстың көсемі болғысы келген В.Ленин және оған қосылған оның сыбайластары енді өздерінің Интернационалын құратын саясатқа көшті.

1919 ж. қантар айында В.Лениннің ұсынысымен 8 коммунистік партиялардың және оларды қолдаған топтардың отырысы болып, онда жаңа Интернационал құру мәселесі көтерілді. Аталған отырысқа қатысушылар, дүниежүзілік революция қарқынды дамып келе жатқанына байланысты революциялық пролетарлық партиялардың халықаралық конгресін шақыру туралы үндеу қабылдады. Конгресті шақыруға Герман коммунистік партиясының өкілі Г.Эберлейн қарсы шықты, ол өз сөзінде 1919 ж. қантар айында қаза тапқан Роза Люксембургтың осыдан бұрын айтқан позициясымен таныстырды. Онда Р.Люксембург большевиктерді сынай отырып: «Интернационалды шақыру әлі ерте екенін, ал ол шақырылған жағдайда бұл ұйым большевиктердің қолшоқпарына айналуы мүмкін, өйткені большевиктердің әскериленген құрылымы көпшіліктің белсенділігін және ішкі демократияны дамытпайды деп көрсеткен болатын [7].

Осыған қарамастан, В.Ленин басқарған большевиктер және оларды жақтаушылар 1919 ж. 2 наурызында халықаралық конференция өткізіп, оның жұмысының барысында 4 наурызда III Интернационалдың құрылғаны туралы жариялады [8; 302]. Құрылтай Конгресі деп даурығып бүкіл әлемге жариялаған жиналыс, Р.Люксембургтың айтқанындай, болып шықты, мысалы, барлық қатысқан 34 делегаттың — 30 Мәскеуде кеңестік Ресейде тұрып сыртқы істер халық комиссариатында жұмыс істеп жүргендер, екеуі кездейсоқ қонақтар, тек екеуінде ғана мандат болып шықты [7; 151]. Әрине, мұндай делегаттар Ресей большевиктерін оның көсемі В.Ленинді ерекше мадақтап, олар ұсынған буржуазиялық демократия және пролетарлық интернационализм туралы шешімдерді «Интернационал» әнұранын айтып тұрып қабылдады [4; 177]. Сонымен қатар «оппортунистік», «реформистік» және «социал-шовинистік» II Интернационалға қарсы белсенді күрес жүргізу керектігі ерекше көрсетілді. Осылай жаңа құрылған III Коммунистік Интернационал халықаралық аренада тек Ресей большевиктерінің саясатын жүргізетін ұйым екенін ең басынан байқатты. Сол мақсатта Конгресте құрылған Коминтерннің Атқару Комитетін белгілі большевиктер: Г.Зиновьев (төраға), Н.Бухарин, М.Литвинов және т.б. басқаратын болды.

Коминтерннің II Конгресі 1920 ж. 19 шілдесінен 9 тамызына дейін Мәскеуде өтті. Бұл кезде кеңес-поляк соғысы жүріп жатқан еді, Қызыл Армия Варшаваға шабуыл бастап, Кеңестік Ресей

басшылықтарының (В.Ленин мен Л.Троцкийдың) «Польшаны кеңестендіру арқылы Германияға революциялық импульс беру керек» деген саяси мақсаттарын орындауға талпынысы еді [9; 101]. Бұл большевиктердің «жаңа әлемдік тәртіп» құру жоспары болатын. Осындай жағдайда II Конгреске қатысушылар (35 елден 200 делегат) дәл осы кезеңде «дүниежүзілік революцияның» объективтік ахуалы қалыптасты» деп пайымдады, осыған байланысты, Коминтерн халықаралық пролетарлық қозғалыстың штабы болып, әр елде филиалы бар әлемдік коммунистік партияға айналу керек деп есептеді. Өздерін жеңімпаздар ретінде сезіне бастаған Ленин мен Троцкий енді Коммунистік Интернационалға кіретін партиялар міндетті түрде 21 пункттен тұратын шартты орындау керек деген ұсыныс жасады, осыған орай осы ұсыныс бойынша әр түрлі көзқарастар пайда болды.

Бірақ большевиктер көсемдерінің және конгреске қатысушылардың құрып қойған жоспарлары іске аспай қалды. Отанын қорғаған поляк әскерлері Варшава түбінде Қызыл Армияны талқандап, оның 100 мыңнан астам адамын тұтқынға алды [8; 312]. Осыған байланысты Кеңестік Ресей мен Коминтерн басшыларының Польшаны кеңестендіру арқылы жалпыеуропалық революцияны ұйымдастыру жоспарлары іске аспай қалды.

Соған қарамастан, большевиктердің «саяси ауруына» айналған «дүниежүзілік революция» концепциясы күн тәртібінен алынып тасталмай, бұл мақсатқа жету үшін Кеңестік Ресей көсемдері көптеген елдердегі өздерінің саяси-идеологиялық жұмысын әр бағытта жүргізе берді. Шетелдегі коммунистік партиялармен қатынастарды дамыту үшін, большевиктер басқарған Коминтерннің I және II Конгрестерінің шешімдері бойынша: Скандинавия, Орталық Еуропа, Балқан түбегі мен Голландия да өзінің көмекші бюроларын құрды. Біраз уақыттан кейін бірқатар мемлекеттердегі коммунистік партиялар Коминтерннің секциялары деп есептелетін болды, ал Коминтерннің өзі «жалынды революциялық штаб жаңа жағдайда марксизм-ленинизмді меңгеру және дамыту орталығы коммунизм идеяларын еңбекшілерге насихаттау ұйымы, интернационализм мектебіне айналды» [10]. Большевиктер көсемдерінің пайымдауына, енді Коминтерн алдағы уақытта дүниежүзілік революция штабы ретінде өзінің қызметін атқаратын болды.

Кейбір қазіргі уақыттағы тарихшылар (Д.Волкогонов және т.б. дүниежүзілік коммунистік қозғалыс сол кездегі фанатик-революционерлердің қиялынан пайда болған, онша маңызды емес құбылыс деп көрсетеді. Бірақ мұндай көзқараспен келісуге болмайды, өйткені 1917 ж. Қазан төңкерісінен кейін, әлемнің көптеген аймақтарында ауқымды революциялық қозғалыс басталғаны тарихи шындық екеніне күмәндануға болмайды. Осы айтқанымыздың көптеген дәлелінің бірі ретінде, 1919 ж. Франция премьер-министрі Ж.Клемансоның АҚШ президенті В.Вильсонға жазған хатынан көруге болады. Ол: «Бүкіл Еуропа революция рухымен қамтылған. Жұмысшылар арасында соғысқа дейін болған жағдайға қарсы шексіз наразылық байқалады. Еуропаның бір шетінен екінші шетіне дейін буқара халықты қазіргі құрылым және оның саяси, әлеуметтік-экономикалық уклады қанағаттандырмайды» деп ашық көрсеткен [11; 462].

Революциялық қозғалыс бүкіл Еуропаға әсер етіп жатқан кезде Коминтерн және кейбір коммунистік партиялардың басшыларында солшыл-авантюристтік көзқарастар байқала бастады. Мысалы, 1919 ж. тамыз айында Л.Троцкий РКП (б) Орталық комитетіне жазған хатында өзінің жоспарын ұсынады, ол бойынша Еуропада соғыс жүргізе алмайтын Қызыл Армияны Ауғанстан мен Үндістанға қарсы жіберіп Шығыстағы революциялық қозғалысты жандандыруға болады деген тұжырым жасалады [11; 463]. Бұл ұсыныстарды әлі де «дүниежүзілік революцияға» сенген В.Ленин қолдап шығып, болашақта еуропалық оқиғаларға қайтадан қайтып келеміз деп өз маңындағы большевиктерге түсіндіруге тырысты.

Большевиктер көсемдерінің осындай позициясына байланысты, енді Коминтерн өз алдына шетелде әр түрлі саяси диверсия ұйымдастырып, бүкіл әлемде большевиктердің билігін орнататын саясат жүргізе бастады. Осыған байланысты Кеңес мемлекеті шетел коммунистік партияларына қаржылай қомақты көмек көрсетуге көшті, сонымен қатар шетелдегі жұмысқа кеңестік арнайы органдар белсене қатыса бастады. Орасан зор қаржыны, әдебиетті, агенттерді және т.б. мүмкіншіліктерді пайдаланып, большевиктер Коминтернді толық бағындырып, оны шетел мемлекеттерінің ішкі жағдайына кірістіріп, олардағы әлеуметтік толқуларды қолдауға жұмсады. Дәл осы кезеңде телеграф арқылы Сталинге хабарласқан Ленин «Коминтерндегі жағдай тамаша, Зиновьев, Бухарин және мен Италиядағы революцияны тез қолдауымыз керек. Ал, менің өзімнің ойым бойынша, ол үшін Венгрияны, ал мүмкіншілік болса, Чехия мен Румынияны тез арада кеңестендіру керек» деген [11; 469].

Бірақ Коминтерннің III Конгресінде (1921 ж. маусым-шілде) Ленин солшылардың позициясын қатты сынға алды, оның көзқарасының өзгеруіне себептер де болды, өйткені осы кезде Кеңес мемлекеті жаңа экономикалық саясатқа көшіп, халық шаруашылығын қалпына келтіру мәселесін шешуге кіріскен уақыт еді, ал мұндай жағдай дамыған Батыс елдерінен техникалық көмек алуға мүмкіншілік тұғызатын болды.

Осыған қарамастан, кейбір Еуропа мемлекеттерінде таптық күрестің шиеленісуіне байланысты Коминтерннің Президиумы Германияда қарулы көтеріліске дайындала бастады. Мұның өзі большевиктер мен Коминтерннің екіжүзді саясатын байқатады. Біріншіден, 1922 ж. Генуя конференциясынан кейін Кеңес мемлекеті Германиямен өте тығыз байланыстар орнатты, әсіресе әскери байланыстар жаңа деңгейге көтерілді, мысалы, Кеңес мемлекеті немістерге құпия түрде ұшқыштар, танкистер дайындай бастады және Германияға көп мөлшерде шикізат жіберіп тұрды, ал енді өз кезегінде Кеңес Одағы несие және техника мен құралдар алып тұрды [9; 141]. Осыған қарамастан, Германияда көтеріліс ұйымдастыру үшін Кеңес мемлекеті Коминтерн арқылы неміс коммунистеріне әскери кеңесшілер және қару-жарақ жібере бастады. Мысалы, Германияға құпия түрде белгілі қайраткерлер К.Радек, Г.Пятаков басқарған арнайы топ жіберілді, олар басталар революцияға саяси және әскери басшылық жүргізетін болды. Бірақ дайындалған жоспар, әр түрлі көрсетілген көмек керекті нәтижеге жеткізбеді, 1923 жылдың қараша айында Германияда басталған көтеріліс сәтсіз аяқталды [12]. Неміс жұмысшыларының көтерілісі және оның жеңілуі туралы мәселелер 1924 ж. қантар айында РКП (б) және Коминтерннің мәжілістерінде арнайы қаралды, оның шешімдері бойынша Германиядағы пролетарлық революцияның жауы ретінде социал-демократия және «социал-фашизм деп жарияланды. Сонымен қатар коминтерншілердің түрткілеумен ұйымдастырылған Болгариядағы, Польшадағы және Эстониядағы революциялық қозғалыстар сәтсіз аяқталды.

Кейбір мемлекеттердегі жұмысшылар көтерілісіне тікелей көмек көрсетуімен қатар, Коминтерн басқа елдерде коммунистік партиялардың санын көбейту және әр түрлі өзінің ықпалында болатын халықаралық ұйымдарды құру жұмысын белсенді жүргізді. Осылардың ішінде КИМ (жастардың Коммунистік Интернационалы), Профинтерн (Кәсіподақтар Интернационалы), Межрабпом (Халықаралық жұмысшылар көмегі), МОПР (Халықаралық революция күрескерлеріне көмек көрсету ұйымы) және т.б. атауға болады [13]. Барлық осы аталған халықаралық ұйымдарды және олардың көптеген бөлімшелерін кеңес үкіметі қаржыландырып отырды.

20-шы жылдардың басында Коминтерн Ресейдегі большевиктердің империялық пиғылдарын және іс-әрекеттерін ашық қолдап шықты, оны Теріскей Кавказ жеріндегі оқиғалардан байқауға болады. Осында өздерінің тәуелсіздіктерін жариялаған және бұл оқиғаны Еуропа мойындаған Армения, Әзербайжан және Грузияға Кеңестік Ресейдің басшылары ашықтан ашық қоқан-лоққы саясат жүргізіп, неше түрлі арандатушылық ұйымдастыра бастады. Осындай саясатты жүргізуде И.Сталин, С.Киров сияқты большевиктер партиясының белгілі қайраткерлері және Коминтерннің саяси эмиссарлары ерекше белсенділік көрсетті. Жас Кавказ мемлекеттеріндегі ұлттық үкіметтерге: «Еңбекшілер ерекше қарсы болып, бізден көмек сұрады» деген негізі жоқ сылтаумен Ресей басшылары 1920 ж. сәуір айында Қызыл Армияны жіберіп мусаватистер үкіметін құлатып, Әзербайжанда Кеңес өкіметін орнатты [14]. Тура осындай жолмен қараша айында дашнактар билігі жойылып, Кеңес өкіметі Арменияда орнады [15]. Ал 1921 жылдың мамыр айында Қызыл Армия тәуелсіз Грузияға басып кіріп, осындағы ұлттық үкіметті құлатып, осы елді кеңестендіруге жол ашты. Сөйтіп, Коминтерн көсемдері қолдаған большевиктердің агрессиялық саясатының нәтижесінде: армян, грузин және әзербайжан халықтарының тәуелсіздіктері жойылды. Большевиктер мен Коминтерн көсемдерінің «революцияны экспорттау» саясаты осылай Кавказ аймағында нәтиже берді [16].

Бұл саясат өзінің жалғасын барон Унгерннің әскерлері басып алған Монғолияда іске асырылды. 1921 ж. маусым айында осы елдің еңбекшілерінің сұрауы бойынша Қызыл Армия Монғолияға жорық жасап, ақгвардияшылар отрядтарын талқандап билікке Сухэ-Батор басқарған адамдарды отырғызды, енді осы уақыттан кейін Монғолия Кеңес мемлекетіне бағынышты социализм құрып жатқан елге айналды [17].

Осы кезден бастап Коминтерн және КСРО басшыларының назары Шығысқа бұрылды, 1922 ж. қаңтарында Мәскеуде Қиыр Шығыс еңбекшілерінің съезі өтті, оған Қытай, Монғолия, Корея, Жапония, Үндістан, Индонезия және тағы басқа елдерден 100 астам делегат қатысты, съезд өзінің

шешімдерінде Азия құрлығындағы революциялық қозғалысты дамыту керектігін нақты көрсетті [7; 273].

1922 жылы өзінің II съезінде Қытай коммунистік партиясы Коминтернге кіру туралы шешім қабылдады [18]. Осы кезден бастап Коминтерн халықаралық революциялық қозғалысты дамыту жолында Қытайға ерекше мән берді. КСРО және Коминтерн басшыларының келісімдері бойынша 20-шы жж. орта кезінен Қытайдағы бірнеше саяси күштерге көмек көрсетіле бастады. Мысалы, Коминтерн кеңесшілері мен әскери нұсқаушылары Пекиндегі КСРО елшілігінде және бірқатар провинцияларда жұмыс істеді, бұл коммунистерге көрсетілген көмек еді. Сонымен қатар Қытайдағы екінші билік Гоминьдан армиясында коминтерншілер Әскери Кеңес және Бас Штаб құрды, ал қару-жарақты КСРО Владивосток арқылы жіберіп тұрды [5; 470]. Осы кезде Қытайда КСРО-ның белгілі қайраткерлері жұмыс атқарды, оның ішінде әскери кеңесшілердің басшысы В.Блюхер, Коминтерннің Қытайдағы өкілі Г.Войтинский, Гоминьдандағы бас кеңесші М.Бородин және т.б. Дәл осы уақытта КСРО әскери кеңесшісі М.Фрунзе құпия түрде Пекиндегі саяси билікті, әскери төңкеріс арқылы ауыстыру туралы жоспар дайындап қояды [19]. Бірақ КСРО басшылығының кеңес-қытай қатынастарындағы екі жүзді саясаты 1927 жылы халықаралық жанжалға апарып соқты, өйткені КСРО елшілігін басып алған қытай полициясы 3 мыңнан астам құпия құжаттарды тәркілеп, олардың ішінде Кеңес мемлекеті мен Коминтерннің «Қытайды кеңестендіру» туралы жоспарын тауып алады [20; 234]. Осы жылдың 11 желтоқсанында кеңес дипломаттары мен Коминтерн резиденттерінің нұсқауымен ұйымдастырылған Кантондағы және т.б. қалалардағы ірі жұмысшылар көтерілістері жеңіліспен аяқталды. Осының барлығы кеңес-қытай дипломатиялық қатынастарының үзілуіне әкеп соқты, ең соңында 1929 жылы Солтүстік Маньчжурияда кеңес-қытай әскерлерінің арасындағы қарулы қақтығысқа апарды. Қытайға және басқа елдердегі сәтсіздіктеріне сараптама жасап, өзінің VI конгресінде (1928 ж.) Коминтерн «солшыл-төңкерісшіл» нұсқаулардан бас тарту керек екенін нақты көрсетті. 30-жж. Қытайға қарсы Жапонияның агрессиясы басталған жағдайда КСРО және Коминтерн басшылары Қытаймен қарым-қатынасты түзетіп, осы мемлекетке, әсіресе қытай коммунистеріне белгілі көмек көрсете бастады. Мысалы, 1939–1940-жылдары жапондықтарға қарсы соғысып жатқан Қытайда 3600 астам КСРО кеңесшілері жұмыс атқарды, олардың жартысына жуығы Коминтерн жіберген әр түрлі мамандар болды [20; 327].

1935 ж. шілде-тамыз айларында Коммунистік Интернационалдың VII Конгресі өтті, ол өзінің бағдарламалық шешімдерінде көптеген коммунистік партиялардың халықаралық революциялық қозғалысты белсенді жүргізу, Кеңес Одағын қолдап қорғау, жұмысшылардың ынтымақтастығын нығайту және антифашистік күресті халықаралық деңгейде жүргізу туралы ұсыныстарын нақты көрсетіп берді.

Осындай бағдарламаға байланысты Кеңес Одағы мен Коминтерн 1936–1939-жылдары Испанияда болған азамат соғысының оқиғаларына белсенді қатысты. Осы мемлекеттегі құрамында коммунистер бар Республикалық үкіметке Кеңес Одағы интернационалдық көмек көрсетті, әрине, мұндағы басты мақсат осы елде билікке коммунистерді отырғызу болды. 1936–1939-жылдары КСРО Республикалық Испанияға 648 әскери ұшақ, 347 танкі, 60 броневтомобиль, 1186 зеңбірек, 20648 пулемет, 497813 винтовка және т.б. қару-жарақ жеткізді [21]. Испан халқының генерал Франкоға қарсы күресін қолдап, 54 мемлекеттен келген интернационалдық бригадалар азамат соғысына қатысты. Олардың ішінде Коминтерннің Атқару Комитеті жіберген бірқатар коммунистік партиялардың белгілі өкілдері болды, атап айтсақ: ИКП-дан — Витторио Видали, Джузеппе Витторио, Джанкарло Пайетта; ФКП — Франсуа Бийу, Анри Жанен; Австриядан — Манфед Штерн; БКП — Рубен Авраамов, Райко Дамяново; Венгриядан — Янош Гал, Матэ Залка; Германиядан — Ганс Баймир, Артур Беккер; Польшадан — Густав Рейхер; Югославиадан — Благое Парович және т.б. Сонымен қатар әр түрлі уақытта Испанияда коммунистік партиялардың басшылары да болды, олардың ішінде Морис Торез, Жак Дюкло, Гарри Поллит, Уильям Галлахер, Тим Бак, Вальтер Ульбрихт, Ян Шверма т.б. [22]. Осыған қарамастан Испаниядағы азамат соғыс республикалықтардың жеңілісімен аяқталып, бұл елде генерал Франконың диктатурасы орнатылды.

Басқа елдерге «революцияны экспорттау» саясатын Коминтерн КСРО басшылығымен бірігіп Екінші дүниежүзілік соғысы басталған жағдайда да жалғастыра берді. Кеңес Одағының 1939–1940 жж. Финляндияға қарсы агрессиялық соғысы кезінде осы елдегі билікке Коминтерннің белгілі қайраткері О.Куусинен басқарған коммунистерді әкелу әрекеті жасалды. Сонымен қатар коминтерншілер 1939 ж. Польшаның шығыс аймақтарын, Бессарабияны, Латвия, Литва, Эстонияны Қызыл Армия оккупациялаған кезде ерекше белсенділік көрсетті. 1940 ж. Коминтерннің Атқару

Комитеті арнайы үндеу қабылдап басқа елдердегі жұмысшылар және революциялық қозғалысты кеңейту, халықаралық троцкизмге қарсы күресін жүргізу, антифашистік, антигитлерлік мемлекеттерге қарсы күресті жоғарғы деңгейге жеткізу туралы ашық жариялады [23].

Большевиктердің нұсқауымен жұмыс істейтін Коминтерн 30–40 жж. басында Қытай, Үндістан, басқа да Азия халықтарының ұлт-азаттық қозғалыстарына көп мән берді, аталған елдерде Коминтерннің агенттері, резиденттері, көптеген құпия ұйымдары жұмыс атқарды. Отаршылдыққа қарсы жүргізетін күрестің өзінің себептері де болды, өйткені осындай көмек арқылы КСРО және Коминтерн басшылары көптеген отарлары бар мемлекеттерді, әсіресе Ұлыбританияны әлсіреткісі келді және отаршылдық жағдайында тұрып жатқан халықтарға Кеңес Одағын олардың қамқоршысы ретінде көрсетуге тырысты.

Бірақ дүниежүзілік революциялық қозғалыстың штабы деп көрсетілсе де, Коминтерн көбінесе КСРО большевиктерінің басқаруымен және нұсқауымен жұмыс істеді. Сталин Коминтерншілерді «лавочкаға жиналған адамдар» деп кемітіп айтатын болды, ал бұл халықаралық ұйымда большевиктер өздерінің диктаторлық саясатын күнделікті әдеттеріне айналдырды. 30-шы жылдардың екінші жартысында Коминтерннің бірқатар мүшелері репрессияға ұшырады, ал Чехословакия, Болгария, Польша Коммунистік партиялары большевиктердің ұсынысымен таратылды. Осыған байланысты соғыс жағдайында Еуропадағы Қарсыласу қозғалысын белсенді басқарып жүрген француз, итальян, югослав компартияларының басшылары большевиктердің озбыр саясатына наразы бола бастады.

Сонымен қатар Коминтерннің жұмысында көптеген қиыншылықтар да болды, мысалы, кейбір коммунистік партиялар агрессор мемлекеттерде, кейбіреулері агрессияға ұшыраған елдерде, ал кейбір компартиялар отарларда қызмет атқарды, сондықтан бұлардың жұмысын жүргізуге жаңа көзқараста әр түрлі әдістеме қолдануы керек болды. Міне, осындай жағдай КСРО мен Коминтерн басшыларының арасында кикілжің тұғыза бастады. КСРО басшылары Коминтерн шын мәнінде «дүниежүзілік революция штабы» бола алмады, сондықтан оның жұмысын тоқтатуға да болады деп айта бастады. Сталин және басқа қайраткерлердің Коминтернге деген көзқарастарының өзгерілуіне бірнеше себептер әсер етті, біріншіден, Батыс мемлекеттері Коминтернді Мәскеудің қолшоқпары, оның саясатын халықаралық аренада бұлжытпай орындайтын орган деп көрсететін болды, екіншіден, Коминтернді тарату арқылы КСРО басшылары батыстан басталатын екінші майданды тездеткісі келді, үшіншіден, 1943 жылда Отан соғысында КСРО-ға ынғайлы түбегейлі бетбұрыс байқалды, сондықтан Сталин және оның қасындағы қайраткерлер енді ақылдасып, көптеген халықаралық мәселелерді бірге шешетін орган керек емес деген тұжырым жасай бастады. Тағы бір айтып кететін жай — Қызыл Армияның шабуылдары майданда сәтті болған сайын КСРО көсемдері алдағы уақытта Еуропада орнататын жаңа тәртіпті Коминтернсіз де іске асыруға болады дегенге сене бастады.

Осы және тағы басқа жағдайларға байланысты және соғыс кезінде кезекті Конгресті өткізуге мүмкіншіліктері болмаған соң 1943 ж. көктемінде Коммунистік Интернационалдың Атқарушы Комитеті өзінің секцияларына Коминтернді тарату туралы ұсыныс жасады. Бұл құжатқа Коммунистік Интернационалдың Атқарушы Комитетінің Президиум мүшелері: Г.Димитров, А.Жданов, В.Комаров, О.Куусинен, Д.Мануильский, В.Пик, М.Торез, П.Тольятти және тағы басқалары қол қойды. 1943 ж. 8 маусымында Атқару Комитеті Президиумының соңғы отырысында III Коммунистік Интернационалды тарату туралы шешім қабылданды. Осыған орай, оның секциясы ретінде жұмыс істеген Коммунистік Жастар Интернационалы да өзінің жұмысын тоқтатты. Аталған шешім бойынша Коммунистік Интернационалдың және оның секциялары шығарып тұрған газет және журналдар жабылды. Осылай, ширек ғасырға жақын уақытта халықаралық аренада белсенді жұмыс атқарған ұйым өз қызметін аяқтады [24].

В.Ленин және т.б. большевиктер көсемдері құрған III Коммунистік Интернационал (Коминтерн) XX ғасырдың бірінші жартысында белгілі халықаралық ұйым ретінде көптеген жұмыстар атқарды. Сондықтан оның тарихтағы рөліне тоқталғанда, біз мынандай басты факторларды атап кетуіміз керек. Кеңестік Ресей большевиктері құрған Коминтерн халықаралық аренада солардың саясатын жүргізген белгілі ұйым болды. XX ғасырдың 20–30-шы жылдары Коминтерн өзінің конгрестерінің шешімдері бойынша көптеген елдерде коммунистік ұйымдар мен партиялар құрып, сол мемлекеттерде жұмысшы және коммунистік қозғалыстарды ұйымдастырушысы ретінде көрінді. Коминтерншілер саяси насихат жұмысымен қатар, бірқатар елдерде большевиктердің дүниежүзілік революция концепциясына сүйеніп, жұмысшылар көтерілістерін және революцияларды ұйымдастыруымен болды. Коминтерн КСРО басшылығының тапсыруымен көптеген мемлекеттерде

таптық күресті қоздырып, оларда социалистік идеологияны таратты, осындай жұмыстың негізінде капиталистік мемлекеттердегі еңбекшілерді заңды үкіметтеріне қарсы айдап салумен болды. Шын мәнінде, Коминтерн осындай әрекеттерімен сол кездегі халықаралық аренада революцияны экспорттау саясатын белсенді жүргізді, оның ішінде үгіт-насихат жұмысы, социалистік идеологияны тарату, кейбір жағдайларда арандатушылық әрекеттері де орын алды. Сонымен қатар Коминтерн мектебінен өткен бірқатар қайраткерлер Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін пайда болған бірқатар социалистік мемлекеттерді басқарып, КСРО басшыларының бағытында саясат жүргізді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Советская историческая энциклопедия / Гл. ред. Е.М.Жуков. — М.: Сов. энцикл., 1965. — Т. 2–7. — 768 с.
- 2 Ленин В.И. Пролетарская революция и ренегат Каутский: ПСС. — Т. 37. — С. 304.
- 3 Большая Советская Энциклопедия: В 30 т. / Отв. ред. А.М.Прохоров. — 3-е изд. — М.: Сов. энцикл., 1973. — Т. 12. — 623 с.
- 4 Всемирная история: В 10 т. / Отв. ред. И.И.Минц. — М.: Изд-во соц.-экон. лит., 1961. — Т. 8. — 643 с.
- 5 Новейшая история зарубежных стран. XX век: Учеб. пособие / Под ред. А.М.Родригеса: В 2 ч. — М.: ВЛАДОС, 1998. — Ч. 1. (1900–1945). — 360 с.
- 6 Фирсов Ф.И. Коминтерн — школа пролетарского интернационализма // Новая и новейшая история. — 1982. — № 2. — С. 32.
- 7 Верт Н. История Советского государства. 1990–1991 / Пер. с фр. — 2-изд. — М.: Прогресс-Академия, 1995. — 544 с.
- 8 Новейшая отечественная история. XX век: Учебник / Под ред. Э.М.Шагина. В 2 кн. — Кн. 1. — М.: ВЛАДОС, 2004. — 447 с.
- 9 Адамбеков Б.К. XX ғасырдағы Ресей империясы, Кеңес мемлекеті және ТМД тарихы: Оқу құралы. — Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2005. — 344 б.
- 10 50 лет Великой Октябрьской социалистической революции: Постановление Пленума ЦК КПСС. Тезисы ЦК КПСС. — М.: Политиздат, 1967. — С. 59.
- 11 Новейшая история Отечества. XX век: Учебник для вузов: В 2 т. / Под ред. А.С.Киселева. — М.: ВЛАДОС, 1998. — 496 с.
- 12 Советская Историческая Энциклопедия / Гл. ред. Е.М.Жуков. — М.: Сов. энцикл., 1963. — Т. 4. — 318 с.
- 13 Соколов А.К. Курс советской истории. 1917–1940: Учеб. пособие для вузов. — М.: Высш. шк., 1999. — С. 120.
- 14 Берхин И.Б. История СССР. Советский период: Учеб. пособие для вузов. — М.: Высш. шк., 1987. — С. 147.
- 15 Адамбек Б.К. Кеңес Одағының құрылуы мен күйреуінің тарихи сабақтары // Қарағанды ун-нің хабаршысы. Тарих. Философия сер. — 2013. — № 2. — 4-б.
- 16 Карр Э. История Советской России. — Кн. 1. — Т. 1–2: Большеви́стская революция. 1917–1923. / Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1990. — С. 278.
- 17 История СССР в документах и иллюстрациях (1917–1971): Хрестоматия / Сост. В.И.Виноградов. — М.: Просвещение, 1981. — С. 100.
- 18 Григорьев А.М. Политика Коминтерна в отношении Коммунистической партии Китая — пролетарский интернационализм в действии // Новая и новейшая история. — 1982. — № 2. — С. 27.
- 19 Зувев М.Н. История России: Учебник для вузов. — 2-е изд. — М.: Приор-издат, 2005. — С. 486.
- 20 История внешней политики СССР (1917–1985 гг.): В 2-т. — Т. 1. — М.: Наука, 1986. — 534 с.
- 21 История Второй мировой войны (1939–1945): В 2 т. — Т. 1. — М.: Наука, 1973. — С. 54.
- 22 Мецгеряков М.Т. Коммунистическая партия Испании и Коминтерн // Новая и новейшая история. — 1991. — № 3. — С. 20.
- 23 Всемирная история: В 10 т. — Т. 10 / Отв. ред. Е.М.Жуков. — М.: Мысль, 1965. — С. 584.
- 24 Новейшая история Отечества. XX век: Учебник для вузов: В 2 т. / Под ред. А.С.Киселева. — М.: ВЛАДОС, 1998. — С. 188.

Б.К.Адамбек

Возглавляемый большевиками Коминтерн и его политика на международной арене (1919–1943 гг.)

В статье всесторонне освещена попытка большевиков, пришедших к политической власти в России после Октябрьского переворота 1917 г., путем создания III Коммунистического Интернационала организовать «штаб мировой революции» на международной арене того времени. В связи с этим на основе привлечения многих документов и источников и исходя из принципов исторического объективизма показана политика Коминтерна по поддержке во многих странах коммунистических партий, рабочего и национально-освободительного движения для осуществления «экспорта» социалистической революции в эти государства.

B.K.Adambek

Bolsheviks led the Comintern and its policies in the international arena (1919–1943)

Article comprehensively highlights attempt of the Bolsheviks, who came to political power in Russia after the October revolution in 1917, by creating the communist international iii, turning it into a «the scale of the world revolution» on the international arena at the time. In this regard, on the basis of documents and many pictures, and on the basis of principles of historical objectivism, is shown the Comintern's policy in order to support communist parties, labor and national liberation movements for implementation of «export of the socialist revolution» in these countries.

References

- 1 *Soviet Historical Encyclopedia* / Eds. Ye.M.Zhukov, 7, Moscow: Sov. Encycl., 1965, p. 768.
- 2 Lenin V.I. *The Proletarian Revolution and the Renegade Kautsky: Complete set of works*, 37, p. 304.
- 3 *Big Soviet Encyclopedia*: In 30 vol., 3-th ed., 12 / Eds. A.M.Prokhorov, Moscow: Sov. Encycl., 1973, p. 623.
- 4 *World History*: In 10 vol., 8 / Eds. M.Ye. Manez, Moscow: Publ. socio-economic literature, 1961, 643 p.
- 5 *Modern history of foreign countries. XX century: Textbook for universities*: In 2 vol., 1 (1900–1945) / Eds. A.M.Rodriguez, Moscow: VLADOS, 1998, 360 p.
- 6 Firsov F.I. *Modern and Contemporary History*, 2, 1982, p. 32.
- 7 Vert N. *History of Soviet country 1900–1991* / Trans. from French, 2-nd, Moscow: Progress-Academy, 1995, 544 p.
- 8 *Modern Soviet History. XX century: Textbook for universities* / Eds. Ye.M.Shagin: Book 1: In 2, Moscow: VLADOS, 2004, 447 p.
- 9 Adambekov B.K. *Russian Empire in XX century, History of Soviet Country and CIS: Tutorial*. — Karagandy: KSU publ., 2005, 102 p.
- 10 *50 years of the Great October Revolution: Resolution of Plenum CC of the CPSU. T Theses of CC of the CPSU*, Moscow: Politizdat, 1967, p. 59.
- 11 *Modern history of Soviet. XX century. Textbook for universities* / Eds.: A.S.Kiselev: book 1: In 2, Moscow: VLADOS, 1998, 469 p.
- 12 *Soviet Historical Encyclopedia* / Eds. Ye.M.Zhukov, 4, Moscow: Sov. Encycl., 1963, p. 318.
- 13 Sokolov A.K. *Course of Soviet History 1917–1940: Textbook. Manual for universities*, Moscow: High school, 1999, p. 120.
- 14 Berhin I.B. *History of USSR. The Soviet period*. Textbook. Manual for universities, Moscow: High school, 1987, p. 147.
- 15 Adambek B.K. *Herald of KSU*, 2013, 2, p. 4.
- 16 Karr E. *History of Soviet Russia*. Book 1: Vol. 1 and 2. Bolshevik revolution 1917–1923 / Trans. from Eng., Moscow: Progress, 1990, p. 278.
- 17 *History of USSR in document and illustrations (1917–1971)*, Eds. V.I.Vinogradov, Moscow: Prosvechshenie, 1981, p. 100.
- 18 Grigorev A.M. *Modern and Contemporary History*, 1982, 2, p. 27.
- 19 Zuyev M.N. *History of Russia: Textbook for universities*, Moscow: Prior-izdat, 2005, p. 486.
- 20 *History of USSR foreign policy (1917–1985)*: In 2 vol., 1, Moscow: Nauka, 534 p.
- 21 *Second world war history 1933–1945*: In 12 vol., 1, Moscow: Nauka, 1973, p. 54.
- 22 Mesheryakov M.T. *Modern and Contemporary History*, 1991, 3, p. 20.
- 23 *World History*: In 10 vol., 10 / Eds. E.N.Zhukov, Moscow: Mysl, 1965, p. 584.
- 24 *Modern History of Mankind. XX century: Textbook for universities*: In 2 vol., 2 / Eds. A.S.Kiselev, Moscow: VLADOS, 1998, p. 188.